

Dysonans poznawczy jako efekt zagrożenia funkcjonalnych aspektów samowiedzy. Weryfikacja empiryczna*

Kinga Lachowicz-Tabaczek **
Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski

COGNITIVE DISSONANCE AS A RESULT OF A THREAT TO SELF-RELEVANT DRIVES

The analysis of research conducted in the forced compliance paradigm is based as an assumption that cognitive dissonance arises when inconsistency creates a threat to self-related drives. In the proposed model, the kind of threatened motive is related to the type of inconsistency (evaluative and descriptive) and to the type of activated self-aspect. Considering the kind of threatened motive, two types of dissonance were distinguished: egotistic and identity dissonance. Uncertainty was treated as a marker for identity dissonance induction. Shame and guilt indicated that the egotistic dissonance arose. A four-factor laboratory experiment was conducted. Outcomes partially confirmed the expectations. The results of ANOVA indicated that evaluative inconsistency intensified shame and guilt, and descriptive inconsistency inspired uncertainty. Path analysis allowed identification of the connections between those emotions and the means of inconsistency reduction. Shame and guilt were related to changes of internal standards and uncertainty co-occurred with modification of behavior representation.

WPROWADZENIE

Jednym z podstawowych założeń teorii dysonansu poznawczego L. Festingera (1957) było twierdzenie, że dążenie do zgodności jest motywem uniwersalnym i autonomicznym. Jednak w efekcie badań weryfikujących założenia tej teorii okazało się, że sama niezgodność między elementami poznawczymi nie wystarcza do tego, aby wzbudzić motywację do jej redukcji (np. Collins, Hoyt, 1972, Scher i Cooper, 1989). Wyniki badań prowadzo-

nych w paradygmacie wymuszonej uległości wskazywały na to, że niezgodność między zachowaniem a postawą wywołuje efekt dysonansowy (polegający na zmianie postawy na bardziej zgodną z zachowaniem) dopiero wtedy, gdy towarzyszą jej dodatkowe okoliczności, m. in: poczucie swobody wyboru przy podejmowaniu decyzji o wykonaniu zadania niezgodnego z przekonaniem, obecność negatywnych konsekwencji zachowania oraz poczucie odpowiedzialności za ich wystąpienie (por. Cooper i Fazio, 1984). Dane te podważały twierdzenie o uniwersalności dążenia do zgodności i nasuwały przypuszczenie o jego instrumentalności wobec innych motywów. W ten sposób stały się one inspiracją dla wielu

* Prezentowane badanie jest fragmentem planu badawczego zrealizowanego w ramach wykonanej pod kierunkiem prof. Wiesława Łukaszewskiego pracy doktorskiej pt. „Dysonans poznawczy jako efekt zagrożenia funkcjonalnych aspektów samowiedzy” (Uniwersytet Wrocławski, 1995). Pragnę podziękować profesorowi Wiesławowi Łukaszewskiemu i profesorowi Dariuszowi Dolnińskiemu za uwagi dotyczące pierwszej wersji tego artykułu oraz Sławkowi Jarmużowi, Grażynie Kielbińskiej, Beacie Pachnowskiej, Pawłowi Skrabie i Majce Tubek za pomoc w przeprowadzeniu badań.

** Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować pod adresem: Kinga Lachowicz-Tabaczek, Instytut Psychologii, Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław.

modyfikacji teorii dysonansu i koncepcji względem niej konkurencyjnych. W sposób jawny lub ukryty przypisywano tam niezgodności rolę czynnika blokującego realizację innych dążeń (głównie tożsamościowych i egotystycznych) a uzyskiwane w paradygmatach dysonansowych efekty redukcji niezgodności interpretowano jako zabiegi umożliwiające ponowną realizację naruszonych motywów (por. Lachowicz-Tabaczek, 1993).

Wydaje się, że możliwe jest zajęcie stanowiska, które pozwoliłoby na integrację koncepcji podających różne wyjaśnienia obserwowanych efektów, a teorii dysonansu przywróciłoby należne jej miejsce w psychologii. Wymaga to jednak określenia na nowo pojęcia dysonansu, w którym znalazłoby wyraz twierdzenie, że ludzie dążą do zgodności tylko w pewnych warunkach i z różnych powodów. W proponowanym tu ujęciu, dysonans będzie definiowany jako negatywny stan emocjonalny wynikający z zagrożenia przez niezgodność (zachodzącą między dwoma elementami poznawczymi) — dążeń jednostki i motywujący podmiot do przywrócenia stanu zgodności, a co za tym idzie — ponownej realizacji zablokowanego motywu. W definicji tej znajdują odzwierciedlenie wyniki badań, które ujawniły, że sama niezgodność nie wystarcza do wywołania dysonansu. Na wykryte determinanty tego zjawiska można teraz spojrzeć jako czynniki doprowadzające do stanu, w którym niezgodność nabywa funkcji motywacyjnych, stając się powodem zagrożenia dla realizacji ważnych dążeń podmiotu. Ponadto, proponowana definicja pozwala uznać, że zablokowanie każdego z motywów uwzględnianych przez konkurencyjne w stosunku do teorii dysonansu koncepcje, może stać się w pewnych warunkach źródłem dysonansu i ukierunkowywać podmiot na osiągnięcie stanu zgodności. W celu określenia zakresów obowiązywania tych koncepcji konieczne jest zbudowanie modelu czynników, od których obecności będzie zależał typ zablokowanego przez niezgodność dążenia.

Analiza czynników koniecznych dla wywołania efektów dysonansowych wskazuje na to, że przynajmniej w sytuacji wymuszonej uległości dysonans jest efektem zagrożenia przez niezgodność dążeń wywodzących się z samowiedzy. Twierdzenie to wzmocniają badania, których wyniki ujawniły, że stworzenie badanym możliwości afirmacji wyznawanych przez nich wartości (Steele, Liu, 1983) lub umożliwienie podniesienia

samooceny poprzez korzystne porównania z innymi po zachowaniu niezgodnym z przekonaniami (Tesser i Cornell, 1991), powoduje redukcję efektów dysonansowych.

Wchodzące w skład samowiedzy informacje opisowe tworzą bazę poczucia tożsamości podmiotu, a informacje wartościujące są źródłem poczucia własnej wartości (por. Grzegołowska-Klarkowska i Klarkowski, 1988). Dlatego niezgodności powstające na bazie obu typów informacji mogą wzbudzać dysonans poprzez zagrożenie innych dążeń: niezgodność deskryptywna — tożsamościowych, natomiast niezgodność ewaluatywna — egotystycznych. Ze względu na rodzaj zagrożonego dążenia można wyróżnić zatem dwa typy dysonansu: tożsamościowy i egotystyczny¹. Wyrazem wzbudzenia pierwszego z nich będzie powstanie pytania „jaki jestem lub kim jestem” w związku z zaistniałą niezgodnością, sygnałem drugiego — pytanie „jak można mnie w związku z moim zachowaniem ocenić”.

Oba typy dysonansu mogą mieć dwie specyficzne odmiany ze względu na to, że każda z niezgodności może zagrażać zarówno społecznym, jak i prywatnym dążeniom jednostki. To, które z nich zostanie przez określony typ niezgodności zablokowane będzie zależało od: a) dyspozycyjnie uwarunkowanej ważności i dostępności publicznych i prywatnych dążeń b) sytuacyjnie wzbudzonej koncentracji na prywatnych lub publicznych aspektach „ja”.

Z przedstawionej analizy wynika, że rodzaj zagrożonego przez niezgodność dążenia jest uwarunkowany przez dwa czynniki: 1) typ niezgodności i 2) treść aktywizowanego fragmentu „ja”. Zgodnie z podaną wyżej definicją, wzbudzony w konsekwencji dysonans będzie przeżywany w formie negatywnej emocji, której treść sygnalizuje rodzaj zablokowanego dążenia. Stan ten motywuje do redukcji niezgodności za pomocą technik, które zagwarantują przywrócenie możliwości realizacji zagrożonego motywu.

¹ Użyte w poprzednim opracowaniu (Lachowicz-Tabaczek, 1993) nazwy typów dysonansu: moralny i epistemiczny zostały tutaj zastąpione pojęciami: dysonans egotystyczny i tożsamościowy. Wydaje się, że są one trafniejsze z punktu widzenia przyjętej definicji dysonansu i kryterium, ze względu na które zostały wyróżnione.

IDEA BADANIA

Zaplanowane badanie miało zarówno charakter hipotetyczny jak i eksploracyjny.

Głównym celem badania była weryfikacja hipotezy mówiącej o tym, że zjawiska dysonansowe powstają w wyniku zagrożenia przez niezgodność dążeń wywodzących się z „ja”. Realizacja tego zamierzenia wymagała sprawdzenia, czy wywołanie dwóch typów niezgodności (ewaluatywnej i deskryptywnej) spowoduje powstanie odrębnych zjawisk dysonansowych będących emocjonalnymi i motywacyjnymi skutkami zagrożenia dążeń tożsamościowych i egotystycznych.

Przeprowadzono eksperyment laboratoryjny według paradygmatu wymuszonej uległości, a konkretnie według jednej z jego wersji, jaką jest pisanie opracowań perswazyjnych niezgodnych z przekonaniami. Manipulowano w nim typem niezgodności oraz wyrazistością publicznych lub prywatnych aspektów „ja”. Warunki, w których wzbudzano niezgodność ewaluatywną lub deskryptywną miały sprzyjać wywołaniu dwóch podstawowych typów dysonansu — tożsamościowego i egotystycznego. Natomiast koncentracja na „publicznych” i „prywatnych” aspektach samowiedzy miała wpływać na wzbudzenie szczególnych odmian obu tych mechanizmów dysonansowych.

Niezgodność ewaluatywną wywoływano angażując badanych w zachowanie niezgodne z normą — a więc standardem ewaluatywnym, którego przestrzeganie może mieć wpływ na wysokość samooceny (por. np. Higgins, 1987). Niezgodność deskryptywną wzbudzano nakłaniając uczestników badania do podjęcia zachowania niezgodnego z wiedzą o własnej postawie, a więc reprezentacją, która stanowi fragment samoopisu i w pewnych przypadkach — także element tożsamości (por. McGuire, 1984).

Kombinacja warunków, w których badani zachowywali się niezgodnie lub zgodnie z postawą i niezgodnie lub zgodnie z normą doprowadziła do utworzenia czterech sytuacji eksperymentalnych. Zachowanie zgodne z postawą ale niezgodne normą miało tworzyć niezgodność ewaluatywną i sprzyjać powstaniu dysonansu egotystycznego. Zachowanie niezgodne z postawą ale zgodne z normą miało budzić niezgodność deskryptywną i tworzyć warunki dla aktywizacji tożsamościowych mechanizmów dysonansowych. Działanie nie-

zgodne z normą i niezgodne z postawą stanowiło sytuację nałożenia się obu typów niezgodności i — w założeniu — dysonansu. Warunki kontrolne — braku niezgodności i dysonansu kreowano poprzez nakłanianie badanych do zachowania zgodnego z normą i postawą.

Drugim z czynników manipulowano wybierając do badania osoby o wysokiej prywatnej (i jednocześnie niskiej publicznej) samoświadomości i osoby o wysokiej publicznej (i jednocześnie niskiej prywatnej) samoświadomości oraz kreując jawne i anonimowe warunki zachowania. W efekcie eksperyment przyjął schemat: 2 (zachowanie niezgodne vs zgodne z postawą) × 2 (zachowanie niezgodne vs zgodne z normą) × 2 (wysoka publiczna vs wysoka prywatna samoświadomość) × 2 (anonimowość vs jawność zachowania).

Warstwa eksploracyjna badania dotyczyła szczegółowych technik redukcji dwóch głównych typów dysonansu. Określały ją więc pytania o możliwe sekwencje w rodzaju: typ niezgodności — rodzaj emocji — technika redukcji dysonansu.

PRZEWIDYWANIA

Jeżeli rzeczywiście niezgodność wzbudza dysonans poprzez blokadę dążeń samowiedzy, to w warunkach, gdy kreowano różne jej typy (deskryptywna lub ewaluatywna), powinny dominować emocje sygnalizujące zagrożenie odpowiedniego motywu. Jeśli więc niezgodność deskryptywna (pomiędzy zachowaniem a postawą) blokuje realizację dążeń tożsamościowych, to jej powstaniu powinny towarzyszyć emocjonalne sygnały zagrożenia tożsamości, a więc — niepewność i lęk (por. np. Szostak, 1978). Jeżeli natomiast niezgodność ewaluatywna (wzbudzana poprzez przekroczenie normy) tworzy zagrożenie dla pozytywnej oceny aktora, to powinna wywoływać, ze względu na moralny wydzwitek zachowania, emocje poczucia winy lub wstydu (Ausubel, 1955, Tangney, 1992).

Jeśli za mechanizm dysonansowy odpowiedzialne są również czynniki koncentrujące na prywatnych lub publicznych fragmentach „ja”, to dyspozycyjne i sytuacyjne różnice w tym zakresie powinny wpływać na powstanie specyficznych odmian obu głównych typów dysonansu lub modyfikować ich obecność.

Przewidywano, że w grupie, w której kreowano niezgodność deskryptywną, czynniki skupiające na publicznych lub prywatnych aspektach „ja” będą raczej modyfikowały wystąpienie dysonansu tożsamościowego, niż tworzyły jego specyficzne odmiany. Przewidywania te wynikały z założeń dotyczących natury dysonansu tożsamościowego i wiedzy na temat formalnych różnic w zakresie dyspozycyjnej koncentracji na „ja prywatnym” lub „ja publicznym”. Ponieważ specyfika tego dysonansu wiąże się z zadaniem pytania „jaki jestem”, to jego wzbudzenie wymaga uświadomienia sobie swojego stanowiska i związanej z nim niezgodności. Jest to bardziej prawdopodobne u osób o prywatnej samoświadomości (PrS), niż u osób o publicznej samoświadomości (PuS), gdyż te pierwsze są bardziej świadome własnych stanów wewnętrznych (Fenigstein i in., 1979) i w większym stopniu są zainteresowane samopoznaniem i ukształtowaniem trafnej samooceny (Franzoi i in., 1990). Niezgodność deskryptywna (między zachowaniem a postawą) powinna zagrażać przede wszystkim dążeniom tożsamościowym osób o PrS również z tego względu, że ich poczucie tożsamości opiera się na wiedzy o prywatnych wartościach i celach, podczas gdy osoby o PuS budują własną tożsamość głównie na wiedzy o własnych zachowaniach w sytuacjach społecznych (Cheek, Briggs, 1982).

W efekcie wzbudzenia dysonansu tożsamościowego, elementem szczególnie wyrazistym, z którym wiąże się zagrożenie tożsamości, staje się wewnętrzny standard. Dlatego ten typ dysonansu powinien być redukowany poprzez pomniejszanie lub eliminację niezgodności między zachowaniem a postawą za pomocą operacji poznawczych na reprezentacji zachowania. Przewidywano, że niezgodność ewaluatywna będzie awersyjna dla obu typów osób. U osób o PrS powinna wywołać dysonans ze względu na zagrożenie „prywatnej” samooceny opartej na porównaniu przez aktora własnego zachowania z jego osobistymi standardami oceny (por. np. Greenwald i Breckler, 1985). Negatywny wynik takiego porównania powinien wzbudzić u tych osób poczucie winy (por. Higgins, 1987), szczególnie silne w warunkach koncentrujących na prywatnych źródłach oceny. Przewidywania te określają kształt oczekiwanej dla tej emocji interakcji pomiędzy dyspozycyjną i sytuacyjną koncentracją na publicznych lub prywatnych aspektach „ja”.

Osoby o PuS powinny odczytywać zaistniałą niezgodność jako zagrażającą głównie ze względu na antycypowaną negatywną opinię ze strony zewnętrznych obserwatorów. Dlatego można oczekiwać, że w ich przypadku dysonans egotystyczny ujawni się w formie wstydu (por. Higgins, 1987), którego nasilenie powinno być największe w warunkach jawnego podejmowania działania tj. wtedy, gdy negatywna ocena ze strony zewnętrznego obserwatora jest szczególnie prawdopodobna. Przewidywania te składają się na kształt oczekiwanej dla tej emocji interakcji między sytuacyjną i dyspozycyjną koncentracją na publicznych lub prywatnych aspektach „ja”.

W przypadku dysonansu egotystycznego, elementem szczególnie wyrazistym — bo stanowiącym źródło negatywnej oceny — jest zachowanie aktora. Dlatego sposoby redukcji niezgodności powinny polegać na zastosowaniu technik umożliwiających uzasadnienie i usprawiedliwienie przed sobą i/lub przed innymi własnego działania. Szczególnie skuteczną techniką pozwalającą na realizację tych celów jest zmiana dyspozycji na bardziej zgodne z zachowaniem.

METODA

OSOBY BADANE I PRZEBIEG BADAŃ

Osobami badanymi byli studenci obojga płci pierwszego i drugiego roku psychologii i pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego oraz WSP w Opolu.

Pierwszy etap badań (340 osób badanych) prowadzony był zbiorowo i obejmował diagnozę zmiennych osobowościowych oraz pomiar postaw i norm. Prywatną i publiczną samoświadomość mierzono Skalą Koncentracji Na Sobie Zakrzewskiego i Strzałkowskiej (1987). Skala użyta do pomiaru postaw obejmowała pytania dotyczące dwunastu obiektów postaw; sprawdzano tu także ważność i pewność przekonań. Pomiar ważności norm dotyczył ośmiu norm moralnych i grupowych.

Drugi etap badania (prowadzony indywidualnie) obejmował manipulacje eksperymentalne i pomiar zmiennych zależnych. Wybrano do niego (stosując kryterium mediany) osoby o jednocześnie wysokiej prywatnej i niskiej publicznej oraz wysokiej publicznej i niskiej prywatnej samoświadomości. W badaniu wzięły udział osoby z

pozytywną postawą (powyżej 16 punktów, na skali dziesiętnastopunktowej, której krańce były opisane stwierdzeniami: „zdecydowanie nie zgadzam się” i zdecydowanie zgadzam się”) wobec zwiększenia wpływu studentów na dobór osób prowadzących zajęcia dydaktyczne lub negatywną postawą wobec wprowadzenia obowiązkowych wykładów (poniżej 3 punktów, na tej samej skali). Te dwie kwestie były jednakowo ważne dla badanych. Do drugiego etapu zakwalifikowano 160 osób. Analizowano wyniki 154 osób². Drugi etap prowadziło pięciu eksperymentatorów, którym w sposób losowy przydzielano osoby badane. Wykorzystana procedura stanowiła zmodyfikowaną wersję metody zastosowanej przez Schera i Coopera (1989).

Eksperymentator prosił badanego o napisanie opracowania zawierającego argumenty na rzecz określonego stanowiska, w jednej z dwóch wcześniej opisanych kwestii. Wyjaśniał, że powodem zbierania argumentacji są prowadzone badania nad wpływem jakości i kolejności prezentacji argumentów na skuteczność perswazji. Odbiorcą przekazów miała być nie istniejąca komisja złożona z pracowników dydaktycznych uczelni, działająca rzekomo w celu dokonania zmian w regulaminie studiów. Informowano, że zebrane od badanych argumenty zostaną przedstawione komisji po to, aby zbadać ich wpływ na kierunek podjętej przez nią decyzji w kwestiach opracowywanych przez badanych. Ponadto eksperymentator informował, że stanowisko, które będzie argumentował badany zostanie mu przydzielone w sposób losowy, przy jednoczesnym zachowaniu ogólnej proporcji argumentów przeciwnych i popierających dany pogląd.

We wszystkich warunkach eksperymentalnych podkreślano dobrowolność decyzji o wykonaniu zadania eksperymentalnego.

Po opracowaniu argumentacji badani wypełniali trzy kwestionariusze: 1) skalę postaw, za pomocą której mierzono efekt zmiany postawy, 2) kwestionariusz emocji, 3) skalę służącą do pomiaru efektów redukcji dysonansu oraz do pomiaru skuteczności manipulacji. Po zakończeniu eksperymentu pytano badanych o ewentualne podejrzenia co do rzeczywistego celu eksperymentu,

który kilka dni później ujawniano badanym oraz wyjaśniono konieczność wprowadzenia ich w błąd.

MANIPULACJE EKSPERYMENTALNE

Manipulacja stopniem zgodności eseju z postawą była możliwa dzięki znajomości przekonani badanych, którym w sposób losowy przydzielano do argumentacji stanowisko zgodne lub sprzeczne z ich postawą.

Informacja dotycząca kolejności, w jakiej argumenty badanego miały być przedstawione komisji była techniką manipulacji stopniem zgodności zachowania z normą. Prezentacja argumentów w określonej kolejności (jako pierwszych, środkowych lub ostatnich) miała zwiększać lub zmniejszać szansę przekonania komisji do nieakceptowanego przez grupę studentów stanowiska, w ważnej dla nich kwestii. W ten sposób manipulowano przeświadczeniem badanego, że działa na szkodę własnej grupy i przekracza normę lojalności wobec niej. We wstępnych badaniach okazało się, że norma ta jest dla badanych ważna. W sytuacji, gdy badani pisali opracowania zgodne z postawą, niezgodność zachowania z normą wprowadzano poprzez podanie informacji o tym, że ich argumentacja zostanie zaprezentowana jako jedna z pierwszych. Miało się to wiązać z wystąpieniem rzekomego zjawiska bumerangu polegającego na tym, że argumenty prezentowane odbiorcy jako pierwsze wywierają na niego wpływ odwrotny do kierunku argumentacji nadawcy. W ten sposób badani pisząc opracowania zgodne z przekonaniem byli przeświadczeni, że przyczyniają się do przekonania komisji do nieakceptowanego przez studentów poglądu, a tym samym występują przeciwko normie lojalności grupowej. W sytuacji, gdy badani pisali opracowanie niezgodne z postawą przeświadczenie takie wzbudzano informując, że ich argumentacja zostanie zaprezentowana jako jedna z ostatnich i wpłynie istotnie na stanowisko komisji. W warunkach, gdy badani mieli zachowywać się zgodnie z normą i niezgodnie z postawą oraz zgodnie z normą i z postawą, zapewniano, że ich argumentacja zostanie przedstawiona jako środkowa, a tym samym nie powinna wywrzeć większego wpływu na decyzję komisji.

Stopniem jawności zachowania manipulowano prosząc o podpisywanie, lub też nie, opracowanej argumentacji.

² Trzy osoby odmówiły wykonania zadania eksperymentalnego a trzy pozostałe napisały opracowania nie na temat.

POMIAR ZMIENNYCH ZALEŻNYCH

Zgodnie z proponowaną tutaj definicją dysonansu, przyjęto dwa rodzaje wskaźników dysonansu; a) wskaźniki bezpośrednie stanowiły negatywne emocje b) za wskaźniki inferencyjne uznano efekty pomniejszania i redukcji niezgodności pojawiające się w następstwie wzbudzonych emocji dysonansowych.

Reakcje emocjonalne mierzono przy pomocy kwestionariusza skonstruowanego na użytek tego badania. Składał się on z 30-stu określeń stanów emocjonalnych, które miały opisywać osiem kategorii emocjonalnych: lęk, lęk społeczny, niepewność, poczucie winy, wstyd, bunt, emocjonalne efekty obniżenia samooceny oraz pozytywne emocje. Wystąpienie każdej z tych emocji diagnozowano na podstawie podskal złożonych z co najmniej trzech opisów (typu: „jestem zawstydzony”, „czuję się winny”), wybranych na podstawie wyników badań wstępnych. Spośród 50-ciu początkowych opisów do ostatecznej wersji włączono tylko te, które były najczęściej i w sposób najbardziej jednoznaczny wykorzystywane przez badanych do opisu danej kategorii emocjonalnej. Rzetelność całego kwestionariusza, mierzona alfa Cronbacha wynosiła 0.89. Natomiast alfa liczona dla każdej z ośmiu podskal mieściła się przedziale 0.69 do 0.88.

Wskaźniki inferencyjne potraktowano szerzej niż w dotychczasowych badaniach nad dysonansem, gdzie często jedynym jego wskaźnikiem był efekt zmiany postawy. Jednocześnie, ze względu na to, że w przeciwieństwie do oryginalnej definicji, powstanie niezgodności nie jest tutaj utożsamiane ze wzbudzeniem dysonansu, obserwowane przejawy redukcji niezgodności uznawano za wskaźniki dysonansu tylko wtedy, gdy ich predyktorami były negatywne emocje.

Za inferencyjne wskaźniki dysonansu egotystycznego uznano efekty pomniejszania i redukcji niezgodności między zachowaniem a normą lojalności wobec grupy, umożliwiające jednocześnie jego uzasadnienie i usprawiedliwienie. Jednym z najbardziej efektywnych zabiegów tego typu jest zaprezentowanie swoich przekonań jako zgodnych z zachowaniem. W tym badaniu, efekt taki mógł ujawnić się poprzez dewaluację normy lojalności wobec grupy. Jego wystąpienie sprawdzano zadając badanym pytanie: „Jak ważne jest dla Ciebie zachowanie lojalności wobec grupy?”. Formą

usprawiedliwienia własnego zachowania mogło też być pomniejszenie osobistej odpowiedzialności za jego przewidywane, a niekorzystne dla grupy skutki. Stąd pytano badanych: „W jakim stopniu czujesz się odpowiedzialny za to, że Twoja argumentacja może wpłynąć na decyzję Komisji?”

Za inferencyjne wskaźniki dysonansu tożsamościowego uznano efekty redukcji niezgodności między postawą i zachowaniem, umożliwiające obronę postawy: tj. pomniejszanie perswazyjności własnej argumentacji (co sprawdzano przy użyciu pytania: „Czy oceniasz swoją argumentację jako mocną i przekonującą?”) i polaryzację postawy wobec argumentowanej kwestii w kierunku przeciwnym do podjętego zachowania (efekt zmiany postawy mierzono przy użyciu tego samego pytania i na tej samej skali, które zastosowano do pomiaru postawy początkowej).

Niespecyficzną techniką, która mogła posłużyć redukcji każdego z wymienionych typów dysonansu było pomniejszanie spostrzeganej swobody wyboru (natężenie tej zmiennej mierzono przy użyciu pytania: „Czy mogłeś sam zdecydować o tym, czy wykonasz zaproponowane Ci zadanie?”).

Skuteczność manipulacji niezgodnością zachowania z normą sprawdzano za pomocą pomiaru stopnia uświadomienia faktu przekroczenia normy (w tym celu zadano pytanie: „Czy Twoja argumentacja mogła podważyć normę lojalności wobec grupy?”). Świadomość niezgodności pomiędzy własnym i argumentowanym stanowiskiem miała pozwolić na ocenę skuteczności manipulacji niezgodnością zachowania z postawą (pomiaru tej zmiennej dokonano przy użyciu pytania: „Czy uważasz, że zadanie wykonywane przez Ciebie w trakcie badania było sprzeczne z Twoimi przekonaniami wobec opracowywanego stanowiska?”). Niestety wadą tych pomiarów jest możliwość odzwierciedlenia przez nie sposobów redukcji dysonansu: negowania faktu istnienia rozbieżności między zachowaniem i postawą lub zachowaniem i normą.

Badani udzielali odpowiedzi na wszystkie wymienione wyżej pytania (oprócz pytania o postawę wobec opracowywanej kwestii) posługując się pięciostopniowymi skalami typu Likerta.

Ze względu na to, że lęk społeczny jest zwykle nasilony w warunkach publicznej prezentacji zachowania (Schlenker, Leary, 1982) przyjęto, że obecność tej emocji będzie wskaźnikiem skuteczności manipulacji jawnością zachowania.

WYNIKI

KONTROLA SKUTECZNOŚCI MANIPULACJI

Kontrola skuteczności manipulacji niezgodnością zachowania z postawą wykazała, że badani byli bardziej świadomi niezgodności w warunkach, gdy zachowywali się niezgodnie z postawą niż wtedy, gdy pisali opracowania zgodne z ich postawami $F(1,138) = 199.6; p < 0.00001$. Żadnych innych zależności dla tej zmiennej nie zaobserwowano.

W sytuacji, gdy badani zachowywali się niezgodnie z normą grupową byli bardziej przekonani, niż osoby zachowujące się zgodnie z normą, że ich argumentacja może podważyć normę lojalności grupowej $F(1,138) = 5.36; p < 0.022$. Ze względu na zaobserwowane inne zależności dla tej zmiennej, porównano uzyskane dla niej wyniki pomiędzy wszystkimi grupami dysonansowymi i

grupą kontrolną. Analiza ta wykazała (p. tabela 1), że jedynie badani w grupie, w której wzbudzano jednocześnie oba typy niezgodności byli bardziej świadomi przekroczenia normy (przy $p < 0.05$ w teście Duncana) niż badani z grupy kontrolnej. Grupa, w której wywoływano jedynie niezgodność między zachowaniem a normą nie różniła się pod względem poziomu świadomości przekroczenia normy od grupy kontrolnej. Dane te mogą świadczyć o nieskuteczności manipulacji niezgodnością zachowania z normą lub o tym, że wzbudzony dysonans redukowany był poprzez negację faktu przekroczenia normy. W rozstrzygnięciu tego problemu powinna pomóc analiza wyników dotyczących emocji.

Manipulacja jawnością zachowania uwidoczniła się poprzez dominację lęku społecznego w warunkach, gdy badani podpisali swoje opracowania w stosunku do sytuacji, gdy pisali je anonimowo [$F(1, 138) = 3.35; p = 0.06$].

Tabela 1

Średnie wartości niektórych zmiennych zależnych, dla których zanotowano różnice między trzema głównymi grupami eksperymentalnymi i grupą kontrolną

Zmienne zależne	Warunki eksperymentalne			
	Dysonans egotystyczny <i>N</i> (40)	Dysonans tożsamościowy <i>N</i> (38)	Dysonans egotystyczny i tożsamościowy <i>N</i> (38)	Brak dysonansu <i>N</i> (38)
Poczucie winy	.37ab	.18 b	.60 a	.20 b
Wstyd	.85a	.87 ab	.55 ab	.44 b
Niepewność	.70ab	.81 a	.52 ab	.39 b
Emocje pozytywne	.87b	.85 b	.85 b	1.15 a
X1	1.52 b	2.02 ab	2.36 a	1.81 b
X2	1.55 c	4.15 a	3.57 b	1.57 c
X3	1.02 b	1.94 b	4.28 a	1.05 b

Objaśnienia:

- Nazwy warunków odpowiadają następującym kombinacjom zmiennych związanych ze stopniem zgodności zachowania postawą i normą:
 - dysonans egotystyczny — zachowanie niezgodne z normą i zgodne z postawą,
 - dysonans tożsamościowy — zachowanie niezgodne z postawą i zgodne z normą,
 - dysonans egotystyczny + dysonans tożsamościowy — zachowanie niezgodne z normą i z postawą,
 - brak dysonansu — zachowanie zgodne z normą i zgodne z postawą.
- X1 — świadomość przekroczenia normy lojalności wobec grupy;
X2 — świadomość niezgodności między własnym i argumentowanym stanowiskiem;
X3 — wielkość zmiany postawy;
- Średnie oznaczone różnymi indeksami dolnymi różnią się istotnie przy poziomie ufności $p < .05$.

ANALIZA WSKAŹNIKÓW DYSONANSU

Charakter postawionych pytań zdecydował o dwutorowym: jedno- i wielowymiarowym sposobie analizy wyników. Analiza wariancji posłużyła do obliczenia wyników dotyczących zmiennych emocjonalnych, traktowanych jako bezpośrednie wskaźniki dysonansu oraz innych zmiennych zależnych, analizowanych w izolacji od pozostałych. Natomiast analiza ścieżek została wykorzystana do określenia typów połączeń między zmiennymi emocjonalnymi i poznawczymi, które obrazowałyby sposoby redukcji dysonansu.

ANALIZY JEDNOWYMIAROWE

Głównym wskaźnikiem typu powstałej reakcji dysonansowej miał być rodzaj odczuwanych emocji traktowanych jako sygnały zagrożenia odpowiednich dążeń. Dlatego porównano dane dotyczące przeżywanych emocji w czterech podstawowych grupach utworzonych w wyniku kombinacji czynników: stopień zgodności zachowania z postawą i stopień zgodności zachowania z normą. Wszystkie wymienione poniżej porównania testem Duncana okazały się istotne co najmniej przy poziomie ufności równym 0.05 (p. tabela 1).

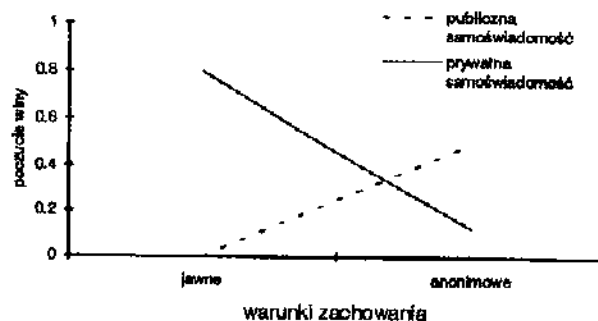
W grupie kontrolnej stwierdzono najwyższe natężenie pozytywnych emocji w porównaniu ze wszystkimi innymi grupami, co potwierdza kontrolny charakter tego warunku. Natomiast w grupach eksperymentalnych pojawiły się oczekiwane emocje negatywne. W grupie odpowiadającej warunkom dysonansu tożsamościowego badani przeżywali silniej niepewność, niż w warunkach kontrolnych. Grupa badanych, u których przewidywałam wystąpienie moralnej reakcji dysonansowej różniła się istotnie od grupy kontrolnej pod względem natężenia odczuwanego wstydu³. Obie te grupy dysonansowe nie różniły się jednak między sobą w zakresie charakterystycznych dla nich emocji: wstydu i niepewności. Warunki nałożenia się obu typów dysonansu wzbudzały większe, niż w grupie kontrolnej i w grupie

³ Badani w tej grupie deklarowali, iż w niewielkim stopniu świadomi są faktu przekroczenia normy. Jednak przeżywany przez nich wstyd świadczy o istniejącym dysonansie. Wydaje się więc, że negacja faktu przekroczenia normy wskazuje raczej na zastosowaną technikę redukcji dysonansu, a nie na nieskuteczność manipulacji niezgodnością.

„dysonans tożsamościowy”, poczucie winy. W zakresie innych emocji nie zanotowano żadnych różnic.

Dla tradycyjnego wskaźnika dysonansu — efektu zmiany postawy (p. tabela 1) zaobserwowano jedynie istotną interakcję między zmiennymi: stopień zgodności zachowania z normą i stopień zgodności zachowania z postawą ($F(1,138) = 3.9; p < 0.05$). Polegała ona na tym, że zmiana postawy na bardziej zgodną z kierunkiem opracowywanej argumentacji wystąpiła w warunkach, gdy badani zachowywali się jednocześnie niezgodnie z postawą i normą, tj. w grupie, w której wzbudzano jednocześnie oba typy dysonansu.

Weryfikacja szczegółowych hipotez wymagała wykonania analiz wewnątrz poszczególnych warunków eksperymentalnych.

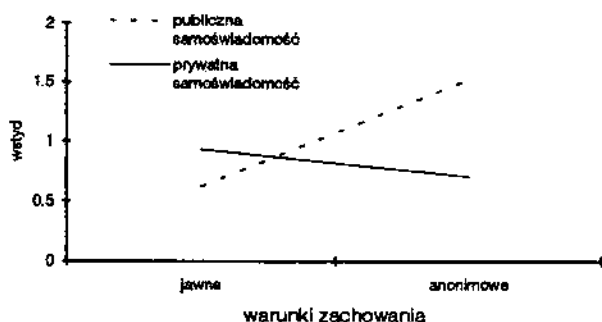

Rys. 1. Wpływ prywatnej i publicznej przedmiotowej samoświadomości oraz jawnych i anonimowych warunków zachowania na poczucie winy w grupie „dysonans egotystyczny”; istotny efekt interakcji $p < 0.008$

Wewnątrz warunku „dysonans egotystyczny” zaobserwowano oczekiwane dla poczucia winy i wstydu interakcje między dyspozycyjną i sytuacyjną koncentracją na prywatnych lub publicznych aspektach „ja” (odpowiednie $F(1,36) = 8,369; p < 0.006$ i $F(1,36) = 5,904; p < 0.02$). Niezupełnie jednak zgodny z oczekiwaniami był ich kształt. Interakcja dla poczucia winy (rys. 1) polegała na tym, że osoby o PrS przeżywały je w większym stopniu, niż osoby o PuS. Dotyczyło to jednak warunków jawnego podejmowania działania (efekt prosty $F(1,36) = 8,48; p < 0.006$).

Kontrastowo ułożyły się wyniki dotyczące wstydu (rys. 2). Natężenie tej emocji było istotnie wyższe u osób o PuS niż u tych o PrS. Wbrew

jednak przewidywaniom prawidłowość ta dotyczyła warunków anonimowego opracowywania argumentacji (efekt prosty $F(1,36) = 6,95; p < 0.01$).

Rys. 2. Wpływ prywatnej i publicznej przedmiotowej samoświadomości oraz jawnych i anonimowych warunków zachowania na wzrost w grupie „dysonans egotystyczny”; istotny efekt interakcji $p < 0.02$

Analiza danych dotyczących niepewności i świadomości niezgodności wewnątrz grupy „dysonans tożsamościowy” nie wykazała oczekiwanych różnic między osobami o PuS i PrS (odpowiednie $F(1,36)=0.50; n.i$ oraz $F(1,36) = 0.78; n.i$).

ANALIZY WIELOWYMIAROWE (ANALIZY ŚCIEŻKOWE)

Dla każdego z warunków dysonansowych zbudowano kilka modeli ścieżkowych obrazujących zależności między zmiennymi zależnymi. Ich trafność sprawdzano przy pomocy programu EQS służącego do przeprowadzania analizy ścieżek, autorstwa P.M. Bentlera (Bentler, 1986). Wykonane analizy ścieżkowe miały w dużej mierze charakter eksploracyjny. Wynikało to stąd, że przewidywania dotyczące sposobów redukcji obu typów dysonansu określały jedynie ogólne tendencje, w których zakres wchodziło kilka konkretnych technik przywracania zgodności.

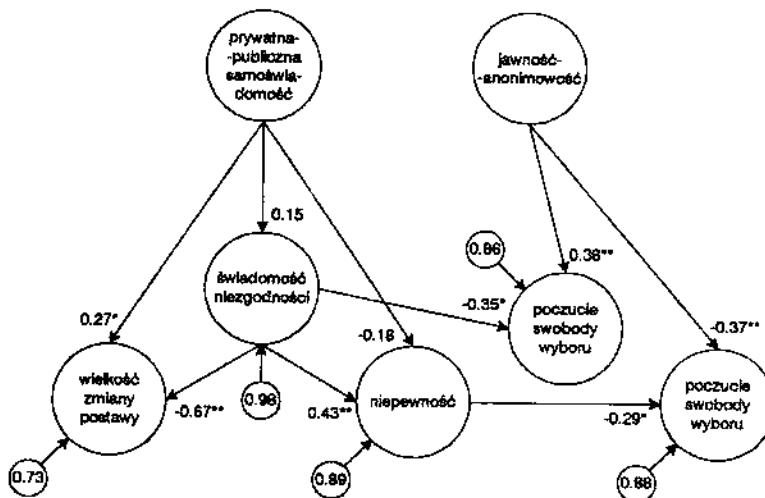
Podstawowym celem zastosowania analizy ścieżek było określenie pochodzenia i sposobów redukcji emocji dominujących w każdym z warunków dysonansowych, dlatego w konstruowanych modelach w sposób celowy zostały umieszczone emocje, które miały taki charakter. Pozostałe zmienne włączano do modelu wtedy, gdy w wyniku analizy regresji (wykonywanej zgodnie z zaleceniami twórcy programu metodą „stepwise backward”) okazywały się być dobrymi predyk-

torami uwzględnionych emocji lub też emocje dawały podstawę do wnioskowania o ich wystąpieniu.

Stopień dopasowania modeli do danych był sprawdzany na podstawie dwóch rodzajów wskaźników: wartości testu chi-kwadrat, który wykazał dobroć dopasowania każdego z modeli przy $p < 0.000001$, oraz wartości bardziej wymagającego wskaźnika — Bentler-Bonetta, który w przypadku każdego z ostatecznie wybranych, najlepiej dopasowanych modeli, przekroczył wartość graniczną 0.9. Sprawdzano również istotność poszczególnych ścieżek. Część z nich nie osiągnęła wymaganego progu istotności statystycznej. Jednocześnie nie we wszystkich modelach możliwe było wyeliminowanie ścieżek nieistotnych bez osłabienia wskaźników dobroci dopasowania modelu (mierzonych zmianami w wartości testu chi-kwadrat). W tej sytuacji zdecydowałam się na pozostawienie kilku takich połączeń uzyskując zadowalające wskaźniki dobroci dopasowania modelu. Przy omawianiu poszczególnych modeli interpretowane będą tylko te ścieżki, które były istotne przy $p < 0.05$.

DYSONANS TOŻSAMOŚCIOWY

Dobroć dopasowania modelu ścieżkowego do danych uzyskanych w grupie „dysonans tożsamościowy” (rys. 3), mierzona wskaźnikiem Bentler-Bonetta, wynosiła 0.921. Na podstawie tego modelu można określić źródło dominującej w tej sytuacji niepewności — uznanej za wskaźnik dysonansu tożsamościowego. Wynikała ona z uświadomienia sobie przez badanych niezgodności między postawą i zachowaniem (współ. ścieżki: 0.43). Związek ten obrazuje postawioną wcześniej hipotezę, że wzbudzenie dysonansu tożsamościowego wymaga świadomej konfrontacji obu elementów poznawczych. Świadomość niezgodności spowodowała zwiększenie odporności własnych przekonań na zmianę (współ. ścieżki pomiędzy świadomością niezgodności a efektem zmiany postawy: -0.67) i zastosowanie innej, niż zamiana standardu, techniki redukcji dysonansu. Polegała ona na tendencyjnej ocenie własnego zachowania tj. pomniejszaniu perswazyjności własnej argumentacji (współ. ścieżki między niepewnością a oceną siły argumentacji: -0.29).

Rys. 3. Model ścieżkowy dla warunku „dysonans tożsamościowy”.
 Normowany wskaźnik dopasowania Bentler-Bonetta: 0.921.
 Poziomy ułamek standaryzowanych współczynników ścieżek: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

DYSONANS EGOTYSTYCZNY

Dobroć dopasowania modelu do danych uzyskanych w grupie „dysonans egotystyczny” wynosiła 0.903 (wskaźnik Bentler-Bonetta). Model ten (rys. 4) pozwolił na określenie sposobów redukcji dwóch charakterystycznych dla tego warunku emocji: poczucia winy i wstydu. Uzyskane na drodze analizy wariancji dane pokazały, że wstyd pojawił się u osób o PuS w warunkach anonimowego podejmowania działania, poczucie winy — u osób o PrS w warunkach jawnego wykonania zadania. Model ścieżkowy wskazuje na to, że wstyd przeżywany przez osoby o PuS był redukowany poprzez zwiększenie ważności normy lojalności wobec grupy (współcz. ścieżki: 0.37). Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami wykorzystanie tej techniki jest sygnałem wzbudzenia dysonansu tożsamościowego. Znaczenie tego rezultatu zostanie szerzej omówione w dyskusji wyników.

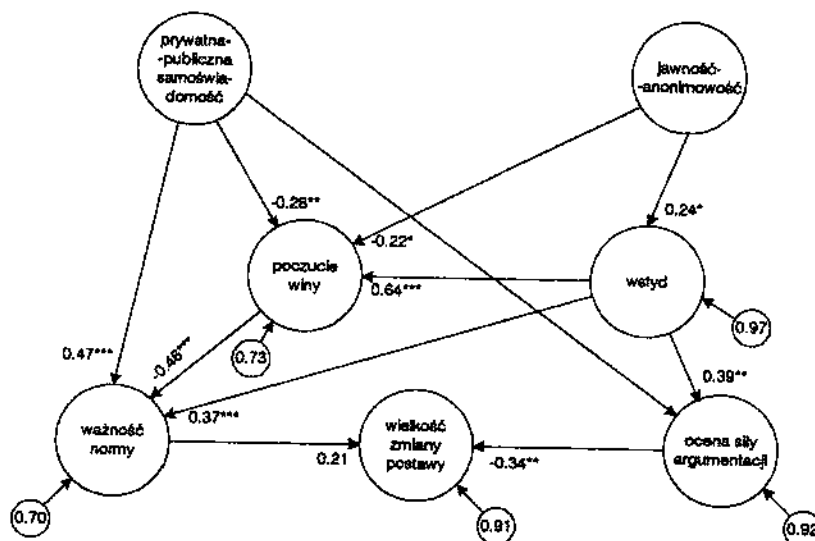
Sposób redukcji poczucia winy przez osoby o PrS stanowił „lustrzane” odbicie mechanizmu redukcji wstydu u osób PuS. Im silniej badani odczuwali winę, tym bardziej pomniejszali osobiste znaczenie normy lojalności wobec grupy

(współ. ścieżki: -0.46). Stosowali więc technikę redukcji dysonansu polegającą na zmianie standardu w kierunku zgodnym z podjętym zachowaniem.

DYSONANS TOŻSAMOŚCIOWY + DYSONANS EGOTYSTYCZNY

Wskaźnik dobroci dopasowania Bentler-Bonetta dla modelu ścieżkowego odnoszącego się do warunku „dysonans tożsamościowy i egotystyczny” (rys. 5) osiągnął wartość 0.901.

Wyniki analizy wariancji pokazały, że charakterystyczną reakcją emocjonalną dla tej sytuacji było poczucie winy. Z modelu ścieżkowego wynika, że powstanie tej emocji było efektem uświadomienia sobie przez badanych faktu przekroczenia normy (współ. ścieżki: 0.30). Bezpośrednią konsekwencją poczucia winy, a tym samym sposobem redukcji dysonansu było pomniejszanie spostrzeganej swobody wyboru (współ. ścieżki: -0.47); pośrednim (poprzez związek poczucia winy ze wstydem — współ. ścieżki: 0.7) — zmiana postawy na bardziej zgodną z zachowaniem.

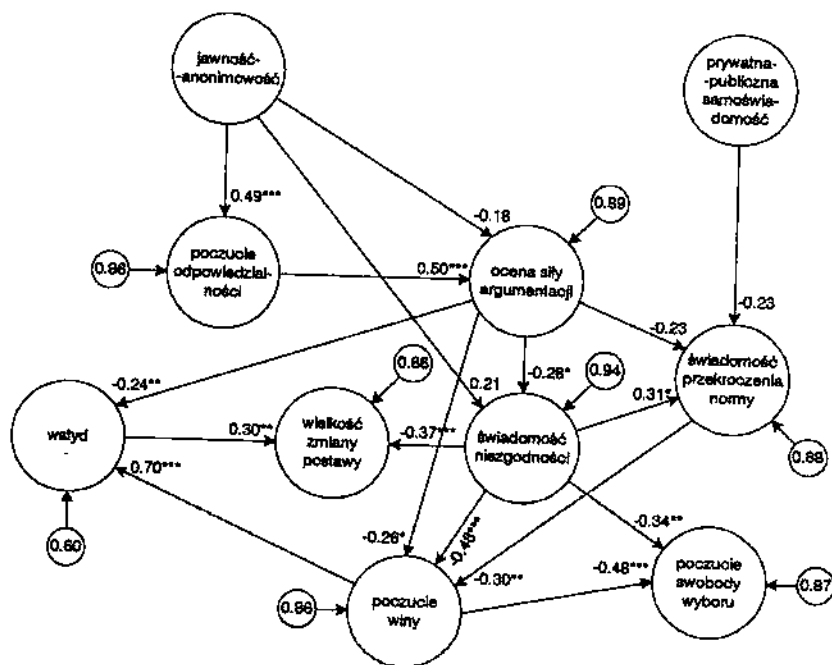
Rys. 4. Model ścieżkowy dla warunku „dysonans egotystyczny”.
 Normowany wskaźnik dopasowania Bentler-Bonetta: 0.802.
 Poziomy ufności standaryzowanych współczynników ścieżek: * $p < 0.1$; ** $p < 0.05$; *** $p < 0.01$

Związek wstydu ze zmianą postawy (współ. ścieżki: 0.30) wskazuje na emocjonalny mechanizm — szczególnie silnego w tej grupie (p. tabela 1) — efektu zmiany postawy. Analiza innych predyktorów tego efektu wskazuje jednak na to, że za jego powstanie odpowiedzialny był również mechanizm bezemocjonalny. W sposób bezpośredni ujawnił się on poprzez negatywny związek między efektem zmiany postawy a stopniem uświadomienia sobie niezgodności między postawą i zachowaniem (współ. ścieżki: -0.37). Aby lepiej zrozumieć ten mechanizm należy przeanalizować czynniki wpływające na efekt obniżenia świadomości niezgodności. Była ona najniższa wtedy, gdy badani oceniali swoje argumenty jako silne i perswazyjne (współ. ścieżki: -0.28), co z kolei było bezpośrednim skutkiem poczucia osobistej odpowiedzialności za wpływ opracowanej argumentacji na stanowisko komisji (współ. ścieżki między poczuciem odpowiedzialności i oceną siły argumentacji: 0.50). O bezemocjonalnym charakterze opisanego mechanizmu świadczy negatywny związek perswazyjności argumentacji ze wstydem i poczuciem winy (odpowiednie współ. ścieżek: -0.23 i -0.26). Zaangażowanie w wykonanie zadania pozwalało więc zapomnieć o skut-

kach własnego zachowania, jego sprzeczności z prywatnymi poglądami i powodowało efekt zmiany postawy na bardziej zgodną z zachowaniem, najprawdopodobniej za pośrednictwem procesu autopercepcji lub autoperswazji.

Jednak unikanie świadomej konfrontacji niezgodnych elementów poznawczych prowadziło również do zmiany postawy za pośrednictwem negatywnych emocji: poczucia winy (współ. ścieżki pomiędzy świadomością niezgodności a poczuciem winy: -0.5) i wstydu.

Z omówionych prawidłowości wynika, że świadomość niezgodności między zachowaniem a postawą chroniła badanych zarówno przed przeżywaniem negatywnych emocji, jak i przed zmianą przekonań. Osoby świadome niezgodności dystansowały się wobec zadania, pomniejszając subiektywne poczucie swobody wyboru (współ. ścieżki: -0.33). Taki proces był jednak uruchamiany tylko wtedy, gdy badani oceniali swoje opracowania jako nieprzekonujące, co mogło być wyrazem słabego zaangażowania w wykonanie zadania.

Rys. 5. Model ścieżkowy dla warunku „dysonans egotystyczny + dysonans tożsamościowy”.
 Normowany wskaźnik dopasowania Bentler-Bonetta: 0.901.
 Poziomy ufności standaryzowanych współczynników ścieżek: * $p < 0.1$; ** $p < 0.05$; *** $p < 0.01$

INTERPRETACJA WYNIKÓW

Analiza danych emocjonalnych wykazała częściową trafność postawionych przewidywań.

Okazało się, że stworzone typy niezgodności wzbudzają przewidywane emocje, uznane za sygnały zagrożenia odpowiednich dążeń. W warunkach, które miały wywołać dysonans tożsamościowy pojawiła się niepewność. W sytuacji mającej wywołać dysonans egotystyczny dominował wstyd. Ze względu jednak na to, że natężenie obu tych emocji było wyższe jedynie przy porównaniu z grupą kontrolną, a nie różniło się pomiędzy obiema grupami eksperymentalnymi, można mówić tylko o częściowej niezależności obu stwierdzonych reakcji dysonansowych. Warunki nałożenia się obu typów dysonansu wywołały poczucie winy.

Zgodnie z przewidywaniami okazało się, że na typ szczegółowego mechanizmu dysonansowego miała wpływ aktywizacja społecznych i indywidualnych dążeń podmiotu. W warunkach wzbudzających dysonans egotystyczny stwierdzono

oczekiwane interakcje między dyspozycyjną i sytuacyjną koncentracją na „prywatnych” lub „publicznych” aspektach „ja”, dla poczucia winy i wstydu. Nie w pełni jednak zgodny z oczekiwaniami był ich kształt. Co prawda poczucie winy było charakterystyczną reakcją emocjonalną osób o PrS, ale dominowało w warunkach jawnego podejmowania działania. Osoby skoncentrowane na „ja publicznym” reagowały wstydem, ale przeżywały go najsilniej w warunkach anonimowego wykonania zadania.

Warunki, w których dominowały emocje charakterystyczne dla obu typów osób mogą wskazywać na to, że przekroczenie normy spowodowało u nich frustrację innych motywów. Dla osób o PrS norma lojalności wobec grupy mogła być normą publiczną, której przestrzeganie było związane z dążeniem do uzyskania akceptacji ze strony grupy. Stąd dysonans związany z jej przekroczeniem powstał w warunkach jawnego podejmowania działania. Dla osób o PuS norma lojalności mogła być prywatnie uznawanym za słuszne przekonaniem, dlatego niezgodne z nią

zachowanie powodowało dysonans w warunkach anonimowego podejmowania działania. W związku z tymi wynikami powstaje przypuszczenie, że niezgodność między normą i zachowaniem wywołała dysonans ewaluacyjny jedynie w przypadku osób o PrS; u osób o PuS wzbudziła dysonans tożsamościowy. Zasadność tego przypuszczenia potwierdzają ujawnione w modelu ścieżkowym sposoby redukcji obu emocji. Badani o PrS redukowali poczucie winy poprzez dewaluację normy lojalności wobec grupy, a osoby o PuS radziły sobie ze wstydem poprzez jej afirmację, a więc technikę stosowaną zwykle w celu obrony poczucia tożsamości.

Wyniki te wydają się wskazywać na to, że klasyfikacja ludzi według stopnia koncentracji na prywatnych lub publicznych aspektach „ja”, bez uwzględnienia treściowych różnic w ich przekonaniach, jest niewystarczająca. Nie tylko na podstawie niniejszego badania można stwierdzić, że zarówno osoby o PuS i PrS koncentrują się na własnych zachowaniach społecznych i poszukiwaniu aprobaty u innych (Schlenker i Weigold, 1990, eksp. 3, w którym badani o PrS byli przede wszystkim zainteresowani zewnętrzną prezentacją własnej niezależności, a nie tylko jej posiadaniem na prywatny użytek). Różni je tylko rodzaj wrażenia, które chcą wywołać u innych i tym samym sposób realizacji dążenia do aprobaty: ci pierwsi uzyskują akceptację innych poprzez prezentację własnej niezależności, ci drudzy — dzięki przestrzeganiu norm i oczekiwani grupy.

Podobnie, jak obie te grupy osób zainteresowane są własnymi zachowaniami społecznymi, tak też oba typy osób posiadają własne, prywatne sądy, na których budują swoją tożsamość. Osoby o PrS opierają ją na przekonaniu o własnej unikalności i niezależności, natomiast u osób o PuS poczucie tożsamości powstaje w wyniku identyfikacji z grupą i typowymi dla niej standardami (Schlenker, Weigold, 1990, badanie 1 i 2).

W kontekście tej interpretacji zrozumiałe stają się wyniki uzyskane w warunku „dysonans tożsamościowy”. Prawdopodobnie w związku z treścią argumentowanych stanowisk, dysonans oczekiwany jedynie u badanych o PrS, wystąpił u obu typów osób (nie stwierdzono różnic między osobami o Prs i PuS w zakresie natężenia odczuwanej niepewności). Ze względu na to, że kwestie te dotyczyły spraw studenckich, mogły być szczególnie ważne dla osób skoncentrowanych

na publicznych aspektach „ja”. Zdecydowało to prawdopodobnie o wyrazistości i dostępności związanych z nimi stanowisk, sprzyjających łatwiejszemu uświadomieniu sobie powstałej niezgodności i wzbudzeniu dysonansu.

Wyniki analizy ścieżek umożliwiły obserwację sekwencji, których istnienie uprawdopodobnia fakt, że wzbudzone w różnych warunkach eksperymentalnych emocje można uznać za sygnały zagrożenia przewidywanych dążeń. Niezgodność ewaluacyjna wywoływała poczucie winy i wstyd, które to emocje łączyły się głównie z tendencjami do redukcji niezgodności polegającymi na zmianie dyspozycji w kierunku podjętego zachowania (zmiana postawy na bardziej zgodną z zachowaniem lub pomniejszanie ważności normy). Zgodnie z założeniami, zmiana standardu umożliwia uzasadnienie podjętego działania zarówno przed samym sobą jak i zewnętrznym obserwatorem oraz przywrócenie obniżonego poczucia własnej wartości. Z kolei niezgodność deskryptywna wzbudzała niepewność, która wiązała się z tendencją do obniżania, we własnej ocenie, perswazyjności swojej argumentacji. Ten sposób pomniejszania niezgodności można zaliczyć do klasy technik związanych z manipulacją na reprezentacji zachowania, umożliwiających obronę postawy, a tym samym — zabezpieczenie związanego z tą dyspozycją fragmentu własnej tożsamości.

Analiza efektu zmiany postawy, a więc klasycznego wskaźnika dysonansu wykazała szczególne jego nasilenie w sytuacji, gdy badani zachowywali się jednocześnie niezgodnie z postawą i z normą. Zbudowany dla tego warunku model ścieżkowy wykazał, że efekt ten z jednej strony jest skutkiem odczuwanego wstydu, a pośrednio również poczucia winy; z drugiej zaś strony okazał się on być związany z bezemocjonalnym mechanizmem — przypuszczalnie autopercepcji lub autoperswazji. Treść emocjonalnych predyktorów zmiany postawy wskazuje na to, że zjawisko to można uznać za efekt redukcji dysonansu egotystycznego, związanego w tym badaniu z powstaniem niezgodności pomiędzy zachowaniem a normą lojalności wobec grupy. Zaprezentowanie swoich przekonań jako zbieżnych z argumentowanym stanowiskiem umożliwiało badanym manipulację znaczeniem zachowania podjętego podczas eksperymentu. Mogło ono teraz zostać zinterpretowane jako wyraz własnych (co

prawda odmiennych od wyznawanych przez członków grupy) przekonań, ale już nie jako zamierzone działanie przeciwko grupie. Tak duże natężenie efektu zmiany postawy w obserwowanych warunkach wynika prawdopodobnie stąd, że powstanie tego zjawiska jest regulowane zarówno przez mechanizmy emocjonalne jak i poznawcze. Poza tym, jest to o tyle komfortowa technika redukcji dysonansu egotystycznego, że pozwala na przywrócenie zgodności pomiędzy zachowaniem a normą bez konieczności dewaluacji tej ostatniej.

W sumie, wyniki tego badania pozwoliły na częściowe wykazanie tezy, że powstawanie zjawisk dysonansowych wiąże się z zagrożeniem motywów wywodzących się z samowiedzy. Potwierdza ją ta część danych, które pokazały, że różnym typom niezgodności towarzyszy nasilenie emocjonalnych sygnałów zagrożenia dążeń egotystycznych lub tożsamościowych oraz związanych z nimi tendencji do pomniejszania lub redukcji niezgodności, umożliwiającą obronę każdego z zablokowanych motywów.

LITERATURA

- Ausubel, D.P. (1955). Relationships between shame and guilt in the socializing process. *Psychological Review*, 62, 378-390.
- Aronson, E. (1969). The theory of cognitive dissonance: A current perspective. [w:] Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, vol. 1, New York: Academic Press.
- Bentler, P.M. (1986). Theory and implementation of EQS, a structural equations program. Manual for version 2.1.
- Cheek, J.M., Briggs, S.R. (1983) Self-consciousness and aspects of identity. *Journal of Research in Personality*, 16, 401-408.
- Collins, B.E., Hoyt, M.F. (1972). Personal responsibility-for-consequences: An integration and extension of the "forced compliance" literature. *Journal of Experimental Social Psychology*, 8, 558-593.
- Cooper, J., Fazio, R.H. (1984). A new look at dissonance theory. [w:] Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental and social psychology*, Vol. 17., New York: Academic Press.
- Fenigstein, A., Scheier, M.F., Buss, A.H. (1975). Public and private self-consciousness: Assessment and theory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 522-527.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Franzoi, S.L., Davis, M.H., Markwiese, B. (1990). A motivational explanation for the existence of private self-consciousness. *Journal of Personality*, 58, 643-659.
- Greenwald, A.G., Breckler, S.J. (1985). To whom is self presented? [w:] Schlenker, B.R. (Ed.), *The self and social life*. New York: McGraw-Hill.
- Grzegółowska-Klarkowska, H., Klarkowski, A. (1988). Wyznaczniki mechanizmów obronnych stosowanych w sytuacji zagrożenia „ja”. *Empiryczna modyfikacja modelu teoretycznego. Studia Psychologiczne*, 26, 1-2.
- Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy theory: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Lachowicz-Tabaczek, K. (1993). Dysonans poznawczy jako efekt zagrożenia funkcyjnych aspektów samowiedzy. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 193-206.
- McGuire, W.J. (1984). Search for the self: Going beyond self-esteem and the reactive self. [w:] Zucker, R.A. Aronoff, J. and Rabin, A.I. (Eds.), *Personality and the prediction of behavior*, New York: Academic Press.
- Scher, J.S., Cooper, J. (1989). Motivational basis of dissonance: The singular role of behavioral consequence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 899-906.
- Schlenker, B.R., Leary, M.R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization and model. *Psychological Bulletin*, 92, 641-969.
- Schlenker, B.R., Weigold, M.F. (1990). Self-consciousness and self-presentation: Being autonomous or appearing autonomous. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 820-828.
- Steele, C.M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. [w:] Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 21, New York, Academic Press.
- Steele, C.M., Liu, T.J. (1983). Dissonance processes as self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 5-19.
- Szostak, M. (1978). Zaburzenia poczucia tożsamości (studium przypadku). Prace IPSiR UW: *Elementy diagnozy społecznej i przeciwdziałanie patologii*, t. 2. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Tangay, J.P., (1992). Situational determinants of shame and guilt in young adulthood. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 199-206.
- Tesser, A., Cornell, D.P. (1991). On the confluence of self-processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 27, 501-526.
- Zakrzewski, J., Strzałkowska, A. (1989). Dyspozycyjna koncentracja na sobie: Teoria i pomiar. [w:] Drwał, R.L. (Red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*. Lublin.